

szuverenitás felszámolásának, és így a demokratikusan választott vezetők már inkább a nemzetek feletti gazdasági és pénzügyi érdekcsoportoknak elkötelezettek, mint tulajdon választóiknak. A pénzügyi-gazdasági hatalmak nem csupán azt a politikát teszik eszközükké, amely morális tartásának gyengülése miatt amúgy is egyre kiszolgáltatottabb, hanem még a tudományt is instrumentalizálják. Az „etika”, „igazság” és „méltányosság” eddigi jelszavait immár nyíltan felváltja a nyers hatalmi érdek. Egyes transznacionális cégbirodalmak, vállalatok és pénzügyi érdekcsoportok olyan hatalmasra nőttek, hogy magukat versenyen kívülinek tekinthetik, és így már a kapitalizmus és általában a magántulajdon korlátozásának igényét is megfogalmazhatják – mindezt természetesen a „szociális önzés” és a „társadalmi egyenlőtlenség” felszámolásának nevében. E politikai és gazdasági érdekcsoportok részéről minden morális és „humanitárius” típusú hivatkozás minimum gyanút kelt. Lassan már semmi sem az, aminek látszik. A természetes, történelmi/földrajzi gyökerekkel rendelkező és szerves módon kibontakozó lokális közösségeket felváltják az individuumok mesterségesen előállított csoportjai, beágyazva azokba az agyonszabályozott társadalmakba, amelyek között immár egyre kevesebb különbség van. „Én nem ilyennek képzeltem a rendet” – mondhatná joggal, József Attilát idézve Lányi András, aki szerint ezekkel a globális szabályozó rendszerekkel szemben bármiféle előrelépést csak „a szabadság kicsiny köreinek” fokozatos tágulásától, majd e körök összeérésétől lehet remélni.

Kengyel Péter Interdiszciplináris válaszok az ökológiai krízisre

Dipesh Chakrabarty: *Posztkoloniális tanulmányok és az éghajlatváltozás kihívása*¹

■ Az 1990-es évek óta a közéleti viták fontos témája a globalizáció és az általános felmelegedés. Dipesh Chakrabarty, a University of Chicago történészprofesszora Homi K. Bhabha írásaival szemlélteti, hogy a kortárs posztkoloniális gondolkodás milyen kihívás elé állítja az éghajlatváltozás problémája.

Az 1950-es és 60-as években az angolszász egyetemeken megjelenő posztkoloniális kritika beépült a globalizáció későbbi szakirodalmába, noha a globalizációról szóló tanulmányok a szociológia, a közgazdaságtan és a kulturális antropológia új eredményeire is hangsúlyozottan támaszkodtak. A szakírók egyetértettek abban, hogy a környezeti válság elsődleges oka a kapitalizmus profitorientáltsága, de a megoldási javaslatok irányát három, eltérő szemlélet jelöli ki. Az univerzalista felfogás az általános emberi jogok érvényesítését tartja szem előtt; a posztkoloniális gondolkodás az ember „antropológiai különbségeit” hangsúlyozza (ezeket emeli ki a globalizáció irodalma is); végül az antropocén korszak teoretikusai arra az új keletű „geológiai erőre” hívják fel a figyelmet, amellyel az emberiség évezredekre megváltoztathatja a Föld éghajlatát.

Chakrabarty a posztkoloniális eszmerendszer fő értékét a hagyományos társadalomtudományi iskolák meghaladásában látja. Mint rámutat, Homi Bhabha posztkoloniális kritikai munkáiban is a különböző – marxista, liberális, feminista – irányzatok az ember létállapotáról szóló általános gondolkodással ötvöződnek.

Az ember a mai posztkoloniális kritikában

Bhabha szerint a globális kapitalista rend „szubalternjei”, vagyis a társadalmi hierarchián kívüli csoportjai (a hontalanok, a migráns munkavállalók, a menedékkérők, a menekültek, valamint egyes esetekben az etnikai és szexuális kisebbségek) életvilágukkal

kikezdi a társadalmi stabilitást. Kívülállóként lerombolja a határok nélküli, jól „áttekinthető” világ kozmopolita ideáját, mert a túlélés összetett és – jogi értelemben is – ellentmondásos, „szubverzív” stratégiáit képviselik. Bhabha szerint a hontalanságukat az okozza, hogy a kapitalizmus logikája a nemzetállamokat uniformizált világba próbálja tömöríteni, amiben paradox módon bizonyos, nemzetek feletti folyamatoknak már nincs helye, kifejlődési formája. Nem közvetlenül a nyugati nemzetállamok teszik az illegális migránsokat, vendégmunkásokat és menedékkérőket hontalanná, hanem a jelenség mögött a globalizáció és a posztkoloniális fejlődés egyenlőtlenségeivel sújtott szegény, harmadik világbeli országok demográfiai nyomása áll. Az emberi és állampolgári jogok tényleges gyakorlása, a közösségi és társadalmi szerepvállalás lehetősége elérhetetlen azon százmilliók számára, akiknek még tiszta ivóvíz sem jut. A nyugati társadalomtudományok, a bürokratikus, központosított állami intézmények és multinacionális óriásvállalatok nem rendelkeznek olyan módszertannal, technikákkal, amelyek segítségével megismerhetnék, leírhatnák és szociológiai szempontból eredményesen kezelhetnék ezeket a „koloniális” csoportokat. A XIX. században az európai imperializmus a határvidékeit pontosan kijelölt határokká változtatta; napjainkban, a migráció és a globalizáció hatására ellentétessé vált ez a folyamat: a Nyugat kulturális és politikai határai nehezen leírható határvidékké váltak. Ezért lett a XXI. századra Európa a posztkoloniális vizsgálódások legfőbb terepévé.

Az ember az antropocén korában

A globalizáció mellett az általános felmelegedés felelős a menekültáradatért. Különös módon ez a lényege szerint természeti jelenség szintén a világpolitika, a nemzeti politikák cselekvési korlátaival, illetőleg a társadalomtudományi diszciplínák elavult módszertanával szembesít. Elsőként a Nobel-díjas holland kémikus, Paul Crutzen hívta fel a figyelmet arra, hogy a globális és regionális éghajlatváltozást nagyrészt az emberi tevékenység okozza. Az 1950-es évektől az ember „geofizikai erővé” vált, és ez komoly kihívás az antropológiai specifikumokat hangsúlyozó posztkoloniális gondolkodás számára is, mert az antropocén-elmélet megkettőzte az ember alakját: elválasztja a hétköznapi „emberi” tevékenységet és az emberiség ember feletti, emberen túli hatását.

Tanulmányában Chakrabarty szemléletváltást sürget: a humán tudományoknak olyan megértési-felmérési attitűddel kell fordulniuk a jövő felé, mint ahogy a történészek a múltat vizsgálják. A művészet és a szépirodalom is empátiával ábrázolhatja azokat, akik a jövőben szenvednek el az emberiség

geofizikai erejének hatását. Ezt az előrelátást kell alkalmaznia az antikoloniális és posztkoloniális kritikának, sőt a modern politikai gondolkodásnak is.

Chakrabarty arra hívja fel a figyelmet, hogy a globális klímaváltozás – és a vele összefüggő migráció – nem egyszeri esemény, hanem olyan, összetett folyamat, amelynek részeseményei megjósolhatatlan következményekkel kapcsolódnak össze más problémákkal, ezért rendkívüli módon növelik a „kockázati társadalom” kialakulásának esélyét. Másrészt bármennyire antropogén eredetű a globális felmelegedés, az éghajlatváltozás, az emberiség nem kellően egységes és tudatos, ezért nem képes megfelelő technológiai és politikai választ találni a krízisre. Hiába próbálunk többféle szempont alapján gondolkodni az új korszakról és a megoldás lehetőségéről, rendre korlátokba ütköztünk, mert maguk az érvrendszerek, a szempontsorok ellentmondásai zárják ki a hatékony cselekvés lehetőségét. E változó szempontrendszerek követése, elemző vizsgálata és összehangolása a kortárs posztkoloniális kritika fő feladata.

Joe Smith: Történetek köré gyűjtve. Interdiszciplináris kísérletek az energiarendszerek közti átmenetek támogatására²

■ Morus Tamás 1516-ban adta ki *Utópia* című munkáját. A kötet megjelenésének ötszázadik évfordulójához kapcsolódik *A változás történetei* elnevezésű kezdeményezés. Joe Smith tanulmánya számba veszi azokat a projekthez kapcsolódó történeteket, amelyek segítségével minél többen vonhatók be az energiarendszerek változásairól szóló gondolkodásba. A történetek célja, hogy megújítsák az energiatermelésről és -felhasználásról szóló közéleti diskurzust, emellett olyan fórumot teremtsenek, amely elősegítheti egy tudományközi csapat munkáját, az informatika, a társadalom- és bölcsészettudományok, a média és a művészeti élet képviselőinek bevonásával. A tanulmány foglalkozik a projekt elméleti és gyakorlati oldalával, továbbá számot vet a klímaváltozás elleni fellépés stratégiáival és korlátaival.

A projekt történetfogalmába beletartozik a történelem, a történetmesélés, a szépirodalom és a futurológia. A sokszínű anyag közös vonása, hogy a különböző civilizációk energiához, az energetikai rendszerekhez fűződő viszonyát vizsgálja. A projekt londoni helyszínű *Demanding Times (Próbára tevő idők)* című része az energiapolitika múltját, jelenét és jövőjét tárja fel tudósok, művészek és újságírók bevonásával. A második

rész címét – *Future Works (Jövőbeli művek)* – az magyarázza, hogy Anglia középső és északi részén a „works” köznyelvi jelentése „gyár/munkahely”. A projekt az ipari felhasználású energia jövőjét mérlegeli ebben a régióban, illetve az ipar tájformáló hatását vizsgálja. A harmadik projekt – *Everyday Lives (Mindennapi életek)* címmel – Dél-Walesben elemzi az energiatermelést és -felhasználást, javarészt a költészet és a közös szóbeli hagyomány alapján.

A *változás történetei* című projekt alkotói hangsúlyozzák, hogy tudományáganként eltérő az elemzések módszertana és végkövetkeztetése, de a program így valósíthatja meg célkitűzését: új összefüggések fényében ismerteti az energiatermelés és -felhasználás témáját.

Timothy W. Luke: Az antropocén politikai kritikái³

■ Timothy W. Luke szerkesztésében a *Telos* akadémiai folyóirat 2015. őszi száma az Environmental Political Theory (Környezetpolitikai elmélet) elnevezésű munkacsoport tanulmányait teszi közzé. Az ökológiai gondolkodókból, morálfilozófusokból, politológusokból és aktivistákból álló kicsi, de aktív közösség főképp arra hívja fel a figyelmet, hogy a manapság egyre inkább tért nyerő antropocén diskurzust teoretikus-módszertani ellentmondások és erős politikai nyomásgyakorlás jellemzi.

Az antropocén-elméletre épülő ipari ökológiai elemzések alaptézise szerint a fosszilis energiahordozók égetése tette lehetővé a modern, nagyvárosközpontú, iparcentrikus életet, ugyanakkor ez olyan mértékben csökkentette – és csökkenti – a bioszféra életképességét, hogy az már a nyugati civilizáció és távlatilag az emberiség létét veszélyezteti. A teória hívei az ökológiai pusztítás erkölcsi terhét az egész emberiségre, nemcsak a jóléti, ipari társadalmakra hárítják. Másrészt a sötét közeljövő vízióját radikális gazdasági, politikai és társadalmi beavatkozások igazolására használják fel.

A vitatható pontok ellenére nagy a kereslet az antropocén-narratíva iránt, amely sajátos módon ötvözi a történelem liberális és konzervatív szemléletét. Az elméletben azonban eltűnik az emberi történelem sokszínűsége, mivel alapvetően materialista alapokra – az elmúlt kétszázötven év során növekvő fosszilisüzemanyag-felhasználásra – helyezi a hangsúlyt. A múlt antropocén krónikájában az emberiséget kizárólag az vezérli, hogy ipari-technológiai fejlődése érdekében minél gyorsabban minél több energiát használjon.

A tanulmányok szerzői úgy látják, az antropocén-elmélet ma már több az ökológiai pusztítás jelenségeinek összegzésénél. A teória olyan iránytű lehet, amely utat mutat az emberiségnek,

miként illeszkedhet be a bolygó életébe anélkül, hogy tönkretenné. Az okosvárosok és a biodiverzitással rendelkező tájak jó példák arra, miként válhatunk hasznossá Földünk számára. De a szerzők arra is rámutatnak, hogy az ökopolitikai döntések mögött is gazdasági érdekek állnak, és rendre homályban maradnak azok a tényleges „folyamatvezérlők”, akik jelentős anyagi hasznot húznak a globalizált természetvédelem programjából.

JEGYZETEK

- 1 CHAKRABARTY, Dipesh: *Postcolonial Studies and the Challenge of Climate Change = New Literary History*, Johns Hopkins University Press, 2012, 1. sz., 1–18.
- 2 SMITH, Joe [et al.]: *Gathering around stories. Interdisciplinary experiments in support of energy system transitions = Energy Research & Social Science*, 2017, 31. sz., 284–294.
- 3 LUKE, Timothy W.: *Political Critiques of the Anthropocene = Telos* (172.), Fall, 2015